

בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים פליליים

ע"פ 6538/22

לפני:

כבוד המשנה לנשיאה ע' פוגלמן
כבוד השופט י' אלרון
כבוד השופט ח' כבוב

המערערת:

מדינת ישראל

נגד

המשיב:

פלוגי

ערעור על החלטתו של בית המשפט המחוזי מרכז-לוד ב-
תפ"ח 61201-06-17 מיום 15.8.2022 שניתנה על ידי
הנשיאה ר' לורך, השופט צ' דותן והשופטת ד' עטר

תאריך הישיבה:

כ"ג בתמוז התשפ"ג (12.7.2023)

בשם המערערת:

עו"ד הילה גורני

בשם המשיב:

עו"ד רן אלון; עו"ד דורית נחמני אלבק

פסק-דין

השופט י' אלרון:

במוקד פסק הדין ניצבת סוגיה הנגזרת מהרפורמה בעבירות ההמתה, אשר טרם הוכרעה בפסיקת בית משפט זה – מהי תקופת האשפוז המרבית אשר ניתן לקצוב עבור נאשם-חולה-נפש בגין אישומו בעבירת הרצח הבסיסית (סעיף 300(א) לחוק העונשין, התשל"ז-1977 (להלן: החוק)) לפי חוק טיפול בחולי נפש, התשנ"א-1991 (להלן: חוק טיפול בחולי נפש). האם 20 שנים – כשיטת המשיב, או 25 שנים – כשיטת המדינה?

כבר בפתח הדברים, יש להבהיר את שיוסבר בהרחבה בהמשך – נקודת המוצא לדיון היא כי האשפוז הכפוי אינו עונש. ביסודו, הוא נועד להעניק טיפול רפואי מיטבי לנאשם-חולה-נפש אשר נדרש לאשפוז בכפייה בעקבות מעורבות בפלילים, על מנת להשיב את מסוגלותו להתנהל בחברה כבן-חורין. בהתאם, תקופת האשפוז המרבית עבור

הנאשם-חולה-נפש נעדרת ממד עונשי או התחשבות בשיקולי אשמה ואחריות. אף אין הכרח כי הנאשם-חולה-נפש ימצה את מלוא משך תקופת האשפוז, בהיותה תקופה מרבית בלבד.

הערעור נסב על החלטת בית המשפט המחוזי מרכז-לוד (הנשיאה ר' לורך, השופט צ' דותן והשופטת ד' עטר) ב-תפ"ח 61202-06-17 מיום 15.8.2022 בגדרה הורה על מתן צו אשפוז עבור המשיב לתקופה מרבית של 20 שנה.

בטרם אדרש לפרטי הערעור שלפנינו, ולמען הבהרת המחלוקת, אניח בתמצית את המסגרת הנורמטיבית הרלוונטית.

רקע – תקופת האשפוז המרבית במסלול הפלילי

1. לעיתים מתעורר צורך לכפות אשפוז וטיפול רפואי על אדם שמפאת מחלת הנפש שבה הוא לוקה אינו מסוגל לדאוג לצרכיו ואף עלול להוות סכנה לעצמו ולציבור. הרצון להעניק טיפול מיטבי לחולה לצד הצורך להגן על הציבור מפני מסוכנותו מצדיקים במקרים המתאימים את אשפוזו הכפוי. זאת, חרף הפגיעה בחירותו והסטיגמה החברתית והעצמית הכרוכה בכך. יחד עם זאת, הגבלת חירותו של חולה הנפש מצריכה הקפדה על זכויותיו של החולה, באופן שרק בהתקיים התנאים המתאימים המוסדרים בחוק טיפול בחולי נפש, יאושפז לקבלת טיפול רפואי בעל כורחו.

2. חוק טיפול בחולי נפש מגדיר אימתי רשאי הגורם המוסמך, ולעיתים אף מצווה, להורות על אשפוזו הכפוי של החולה. אשפוזו הכפוי של נאשם-חולה-נפש "במסלול הפלילי" יכול ויעשה דרך שני אפיקים אפשריים – הראשון, עניינו אי כשירות דיונית של נאשם, כך שההליכים נגדו יופסקו, ובית המשפט רשאי להורות על אשפוזו הכפוי (סעיף 15(א) לחוק טיפול בחולי נפש); השני, עניינו אי כשירות מהותית של נאשם, שנקבע כי ביצע את המעשה המיוחס לו, אולם הוא אינו אחראי למעשיו בהיותו "חולה" בעת ביצועם כך שאינו בר-עונשין. נאשם זה מזוכה מאחריות פלילית למעשיו, ובמידה שהוא עדיין בגדר "חולה" בית המשפט מצווה להורות על אשפוזו הכפוי (סעיף 15(ב) לחוק טיפול בחולי נפש).

בשני האפיקים, עניינו של הנאשם-חולה-נפש יובא לבחינת ועדה פסיכיאטרית אשר תדון בעניינו לכל הפחות אחת לשישה חודשים, ובסמכותה להורות על שחרורו מאשפוז במקרה המתאים. בכל מקרה, וגם בהיעדר החלטה מטעם הוועדה לשחרר את

החולה, בתום תקופת האשפוז המרבית – פוקע תוקפו של צו האשפוז הכפוי. לאחריו לא ניתן עוד לאשפז את החולה בעל כורחו במסגרת "המסלול הפלילי" ונותרת רק האפשרות לאשפוז כפוי במסגרת "המסלול האזרחי" (על ההבחנה בין מסלולים אלו, ראו: בש"פ 2305/00 פלוני נ' מדינת ישראל, פ"ד נד(4) 289, 308-312 (2000)).

3. משך תקופת האשפוז המרבית תיקבע כבר במועד מתן צו האשפוז, בהתאם לקבוע בחוק טיפול בחולי נפש:

15(17)(1). בית משפט לא יקבע בצו לפי סעיפים קטנים (א) או (ב) את תקופת האשפוז או הטיפול המרפאתי, ואולם יורה בצו על תקופת האשפוז או הטיפול המרפאתי המרבית לפי הוראות פסקאות (2) ו-(3) (להלן – תקופת האשפוז או הטיפול המרבית);

(2) תקופת האשפוז או הטיפול המרבית תהיה תקופת המאסר המרבית; [...]

(ג) היתה עבירה כאמור בפסקאות משנה (א) או (ב), עבירה שדינה מאסר עולם חובה – 25 שנים; (ההדגשות הוספו – 'א')

כקבוע בסעיפים אלו, תקופת האשפוז המרבית עבור נאשם-חולה-נפש במסגרת "המסלול הפלילי" תהא כתקופת המאסר המרבית – לא פחות ולא יותר. כך, למעט מקרים חריגים שבחריגים לפי סעיף 15(17)(2) לחוק טיפול בחולי נפש (על גדר החריג, והיחס המצומצם שבינו לבין הכלל באשר לקביעת תקופת האשפוז המרבית, ראו בהרחבה בפסק דיני ב- ע"פ 664/23 מדינת ישראל נ' פלוני (11.6.2023) (להלן: עניין פלוני)).

4. יש לציין, כי קביעת המחוקק שלפיה יש לגדור את תקופת האשפוז הכפוי הוספה רק בשלב מאוחר ובעקבות ביקורת שנשמעה מכיוונים שונים על חסרונה של הגבלה שכזו. בפרט, בעניין ע"פ 3854/02 פלוני נ' הוועדה הפסיכיאטרית המחוזית למבוגרים, פ"ד נז(1) 900 (2003), הנשיא א' ברק הביע ביקורת על כך שנאשם-חולה-נפש אושפז במצטבר במשך כ-14 שנים בגין עבירות תקיפה וגניבה. זאת, בעוד שאילו משפטו היה מתנהל כסדרו והוא היה מורשע, היה מסיים זה מכבר לרצות את עונשו. בעקבות ביקורת זו ובחלוף למעלה מעשור, נקבעה לראשונה בחוק טיפול בחולי נפש תקופת "גג" מקסימלית למשך האשפוז על מנת למנוע מצב בו הנאשם-חולה-נפש "יישכח לשנים רבות ולכן יש את תקופת הגג שהחוק קובע אותו" (פרוטוקול ישיבה 220 של ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-20, 8 (28.3.2016)). תקופת האשפוז המרבית אינה מבטאת אפוא את גזירת עונשו הקונקרטי של הנאשם-חולה-נפש וממילא אינה מתחשבת ברכיבים

עונשיים או בזיקה לאשמה ואחריות. תפקידה להציב "תקרה" למשך שהותו באשפוז כפוי.

5. עוד יודגש, פעם נוספת, כי קביעת תקופת האשפוז המרבית, כשמה כן היא – מרבית. אין הכרח כי הנאשם-חולה-נפש ישהה באשפוז כפוי את מלוא תקופת האשפוז, כל שנקבע בעת מתן הצו היא התקופה המקסימלית לאשפוז כפוי במסגרת המסלול הפלילי, אשר לאחריה ישתחרר הנאשם-חולה-נפש או יועבר במקרה המתאים לאשפוז כפוי במסלול אזרחי. במרביתם של המקרים, כפי כמתואר בהצעת החוק [...] התקופה המרבית לא תהיה התקופה שבה יהיה הנאשם מאושפז או תחת צו לטיפול מרפאתי בפועל, אלא הוא ישוחרר לפני תום תקופה זו" (דברי ההסבר להצעת חוק טיפול בחולי נפש (תיקון מס' 4) (תקופת אשפוז או טיפול מרבית), התשע"ו-2016, ה"ח 580 (להלן: דברי ההסבר להצעת חוק טיפול בחולי נפש)).

6. תקופת האשפוז המרבית נקבעת אפוא, ככלל, באופן טכני וגורף – בהתאם לתקופת המאסר המרבית. והנה, באשר לעבירה שדינה מאסר עולם חובה, המחוקק חרג מהכלל הנוקשה שצוטט לעיל הקבוע בסעיף 15(ד)2 לחוק טיפול בחולי נפש, וייחד הסדר ספציפי.

לפי הסדר זה, תקופת האשפוז המרבית לא תהא כתקופת המאסר המרבית – היינו, מאסר עולם. תחילה, בהצעת החוק הוצע להגביל את משך תקופת האשפוז המרבית ל-30 שנים, וזאת על רקע ההנחה כי "זה המקרה הטיפוסי. בדרך כלל עונש מאסר עולם נקצב. לכן אמרנו שנלך לא על מאסר עולם" (פרוטוקול ישיבה 293 של ישיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות 30 (28.7.2014)). לבסוף, לאחר שיג ושיח בוועדת העבודה הרווחה והבריאות סוכם, כמעין פשרה, לנוכח עמדת הסניגוריה הציבורית מן העבר האחד ופרקליטות המדינה מן העבר האחר, כי תקופת האשפוז המרבית תעמוד על 25 שנים.

7. עד כאן, הוראות החוק ברורות ואינן מעוררות מחלוקת בענייננו. מורכבות הסוגיה הדורשת את הכרעתנו נובעת מתחולתה של הרפורמה בעבירות ההמתה (חוק העונשין (תיקון מס' 137), התשע"ט-2019, ס"ח 230 (לעיל ולהלן: הרפורמה בעבירות ההמתה או הרפורמה)) החל משנת 2019.

עובר לרפורמה, מנעד העונשים בגין עבירות ההמתה היה מוגדר כך שהעונש בצידה של עבירת הרצח היה מאסר עולם חובה (סעיף 300 לחוק, בנוסחו הקודם); והעונש

המקסימלי בצידה של עבירת ההריגה עמד על 20 שנות מאסר (סעיף 298 לחוק, בנוסחו הקודם). אי לכך, תקופת האשפוז המרבית עבור נאשם-חולה-נפש עמדה על 25 שנים בגין עבירת הרצח, ועל 20 שנים בגין עבירת ההריגה.

במסגרת הרפורמה בעבירות ההמתה, תחת עבירת הרצח נחקקו שתי עבירות חדשות – עבירת הרצח הבסיסית, הכוללת מקרי המתה ביסוד נפשי של אדישות או כוונה, והעונש המרבי בגינה הוא מאסר עולם כעונש מרבי (סעיף 300(א) לחוק; ע"פ 3223/21 מדינת ישראל נ' שפק (2.3.2022)); ועבירת הרצח בנסיבות מחמירות המונה 11 נסיבות מחמירות אשר הבא בגדרן עונשו ייגזר למאסר עולם חובה (סעיף 301(א) לחוק).

שילוב עבירות הרצח החדשות עם הוראות חוק טיפול בחולי נפש מוביל לסוגיה שלפנינו – חוק טיפול בחולי נפש מסדיר במפורש את תקופת האשפוז המרבית באשר לעונש מאסר עולם חובה וקובע כי זו תעמוד על 25 שנים, זהו הדין אפוא באשר לנאשם-חולה-נפש בעבירת הרצח בנסיבות מחמירות. אולם, מהו הדין באשר לעונש מאסר עולם שאינו חובה, כעונש המרבי בגין עבירת הרצח הבסיסית?

על רקע זה, אפנה כעת להצגת פרטי הערעור שלפנינו ונסיבות המקרה דנן.

עיקרי ההליכים הקודמים

8. נגד המשיב הוגש כתב אישום המייחס לו עבירת רצח של אחיו. לפי המתואר בכתב האישום, ביום 5.6.2017 המשיב שהה בבית הוריו יחד עם אחיו (להלן: המנוח). על רקע שאינו ידוע, גמלה בליבו ההחלטה להמית את המנוח. לצורך כך, בשעה 12:00 לערך, המשיב נטל מספריים ודקר את המנוח דקירות רבות בחלק גופו האחורי, בגב ובצוואר. לאחר כחצי שעה, עזב את הבית ונמלט לבית דודו בנתניה. בשעה 13:45 או בסמוך לכך, אמו של המנוח הגיעה לבית ומצאה את המנוח שרוע על בטנו ומתבוסס בדמו. לאחר מכן, נציגי מד"א אשר הוזעקו למקום קבעו את מותו. בגין המתואר לעיל, למשיב יוחסה עבירת רצח לפי סעיף 300(א)(2) לחוק, כנוסחו קודם הרפורמה בעבירות ההמתה.

9. סמוך לאחר מעצרו של המשיב, הוגשה חוות דעת פסיכיאטרית מטעם שירותי בריאות הנפש במב"ן בשלב המעצר והחקירה. מחוות הדעת עולה כי המשיב מוכר למערכת הפסיכיאטרית כבר משנת 2013, ואובחן כלוקה בסכיזופרניה פרנואידית. כמו כן, נקבע כי היה נתון במצב פסיכוטי פרנואיד במשך תקופה ארוכה קודם ביצוע הרצח

המיוחס לו, וסבל ממחשבות שווא של יחס ורדיפה כלפי משפחתו, ובפרט כלפי אחיו ואביו. אשר לביצוע מעשה הרצח, נקבע כי המשיב אינו אחראי למעשיו הואיל ובמועד ביצוע המעשים היה שרוי במצב פסיכוטי פרנואידי, פעל בהשפעת מחשבות שווא אותן חווה, לא ידע להבחין בין טוב לרע ובין מותר לאסור ולא הבין את הפסול במעשיו.

יחד עם זאת, הובהר כי במצבו הנפשי הנוכחי של המשיב הוא כשיר לעמוד לדין מאחר שהוא מסוגל לעקוב אחר הליכי המשפט והוא מביין את האשמה המיוחסת לו ואת העונש שעלול להיגזר עליו. חוות דעת נוספת שהוגשה בחלוף כחצי שנה אישרה אף היא כי המשיב כשיר לעמוד לדין.

10. על רקע האמור, ומאחר שהמשיב כפר בביצוע המעשים, בית המשפט המחוזי נדרש להכריע האם המשיב ביצע את מעשה הרצח כפי שיוחס לו בכתב האישום אם לאו. יצוין כי כבר בשלב זה סוכם בין הצדדים כי היה ויימצא כי המשיב אחראי לביצוע מעשה הרצח, אזי הוא יזוכה בשל תחולת הגנת אי-שפיות הדעת לפי סעיף 34 לחוק. לפני בית המשפט המחוזי נפרס מארג רחב של ראיות נסיבתיות, בכללן, עדויות בני המשפחה ועדי ראיה, תיעוד מצלמות אבטחה מקרבת הבית, וכן ראיות DNA שהופקו מכתם על כפכף שנעל המשיב ומדגימה שנלקחה מתחת לציפורני המנוח. בנוסף, בית המשפט המחוזי נתן דעתו לגרסת המשיב כפי שמסר בחקירותיו במשטרה שלפיה הכחיש את מעורבותו במות המנוח. בצד זאת, לחובתו נזקפה העובדה כי נמנע מלהעיד במשפט, אף שחוות הדעת הפסיכיאטרית קבעה כאמור כי אין לכך כל מניעה רפואית או נפשית מצדו.

בשקלול הראיות, בית המשפט המחוזי קבע כי הוכח מעבר לספק סביר כי המשיב הוא שגרם למותו של המנוח, תוך שהובהר כי מאחר שלא היה אחראי למעשיו, הוא נעדר יכולת לגבש מחשבה פלילית. בכל זאת, על סמך מספרן הרב של הדקירות ומיקומן באיברים חיוניים נקבע כי העבירה שבוצעה היא רצח. כמו כן, על רקע הסכמת באי-כוח הצדדים כי הרפורמה מהווה דין מקל בעניינו של המשיב, נקבע כי הוכח מעבר לספק סביר כי המשיב ביצע את עבירת הרצח הבסיסית לפי סעיף 300(א) לחוק.

11. לאחר זאת, לנוכח חוות דעת פסיכיאטרית מעודכנת, ובשל הסכמת באי-כוח הצדדים, בית המשפט המחוזי הורה על זיכוי המשיב מכוח הגנת אי-השפיות שלפי סעיף 34 לחוק והורה על אשפוזו בבית חולים בהתאם לסעיף 15(ב) לחוק טיפול בחולי נפש. אשר למשך תקופת האשפוז המרבית, בית המשפט המחוזי קבע בהחלטה מושא הערעור שלפנינו כי בגין ביצוע עבירת הרצח הבסיסית לפי סעיף 300(א) לחוק תקופה זו תעמוד

ככלל על 20 שנים, וכך גם בפרט בעניינו של המשיב. בתוך כך, נדחתה עמדת המדינה אשר דרשה תקופת אשפוז מרבית של 25 שנים בגין ביצוע עבירת הרצח הבסיסית.

ביסוד החלטת בית המשפט המחוזי, ניצבו שלושה טעמים – ראשית, הודגש כי ישנה אי בהירות בפרשנות הוראות החוק השונות, ועל כן יש לבחור "בפרשנות המקלה" עם המשיב בהתאם לכלל הנוהג בדין הפלילי; שנית, נומק כי קביעה זו עולה בקנה אחד עם מדרג החומרה שנקבע ברפורמה בעבירות ההמתה, הואיל ואין חולק שתקופת האשפוז המרבית בגין עבירת הרצח בנסיבות מחמירות היא 25 שנים; שלישית, כך נלמד על דרך ההיקש מסעיף 301ב(ב) לחוק אשר עניינו נאשם הכשיר לעמוד לדין ואחראי על מעשה ההמתה שביצע בשל הפרעה נפשית חמורה, אשר העונש המרבי בצדה הוא 20 שנות מאסר, וממילא כך גם תקופת האשפוז המרבית. על החלטה זו נסב הערעור שלפנינו.

תמצית טענות הצדדים בערעור

12. לעמדת המערערת – המדינה, יש לפרש את הוראות החוק הרלוונטיות באופן שתקופת האשפוז המרבית בעניין נאשם-חולה-נפש בעבירת הרצח הבסיסית תעמוד על 25 שנים. לשיטת המדינה, אמנם לפי סעיף 41 לחוק "עבירה שדינה מאסר עולם ולא נקבע שהוא עונש חובה, תקופת המאסר שיטיל בית המשפט לא תעלה על עשרים שנה", אולם סעיף 311א לחוק אשר נחקק במסגרת הרפורמה בעבירות ההמתה, מחריג את עבירת הרצח הבסיסית וקובע כי "על אף הוראות סעיף 41, בעבירה לפי סימן זה שדינה מאסר עולם ולא נקבע שהוא עונש חובה, רשאי בית המשפט להטיל מאסר עולם לתקופה בלתי קצובה או מאסר לתקופה שלא תעלה על שלושים שנים" (ההדגשה הוספה – 'א').

13. אף על פי שעל פני הדברים משמעות הוראות אלו היא כי תקופת האשפוז המרבית בגין עבירת הרצח הבסיסית תהא 30 שנים, לטענת המדינה יש לאמץ פרשנות מיטיבה המשווה את תקופת האשפוז המרבית לזו הנקצבת בגין עבירת הרצח בנסיבות מחמירות אשר עומדת על 25 שנים.

הודגש, כי אין מקום להתחשב במדרג החומרה שנקבע במסגרת הרפורמה בעבירות ההמתה ביחס לעבירות הרצח, הואיל וקביעת תקופת האשפוז המרבית אינה עונש וכך גם אין רלוונטיות לשיקולי אשמה. כמו כן, נטען כי גם בהתחשב בחומרת העבירה יש להשוות בין חומרת עבירת הרצח הבסיסית לעבירת הרצח בנסיבות מחמירות אשר בצד שתיהן נקבע עונש ייחודי של מאסר עולם. המדינה דוחה את ההיקש המוצע לסעיף 301ב(ב) לחוק – הנכלל בגדרי עבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת, מאחר

שאינן מקום לטענתה להתחשב "פעם נוספת" במצבו הנפשי הייחודי של הנאשם-חולה-נפש שהרי עניין זה כבר בא לידי ביטוי כאשר נקבע שאינו אחראי למעשיו ואין להרשיעו. בנוסף, לשיטת המדינה אין להשוות בין מי שנקבע כי הוא אחראי למעשיו וכשיר לעמוד לדין לבין מי שזוכה בשל היעדר אחריות.

14. מנגד, לעמדת המשיב, הפרשנות הנכונה להוראות החוק היא שיש להעמיד את תקופת האשפוז המרבית על 20 שנים. המשיב מאמץ את נימוקי בית המשפט המחוזי ומוסיף כי פרשנות זו מתאימה מבחינה לשונית, מבחינה תכליתית ואף לנוכח כלל הפרשנות המקלה בפלילים. כן נטען, כי לפי סעיף 15(ד)(2)(ג) לחוק טיפול בחולי נפש, רק כאשר מדובר בעונש מאסר עולם חובה אזי תקופת האשפוז המרבית תהא 25 שנים, ומשכך אין להחיל הוראה זו גם ביחס לעבירת הרצח הבסיסית שבה מדובר בעונש מאסר עולם כעונש מרבי. עוד נטען, כי אמנם תכלית האשפוז היא טיפולית, אולם צו האשפוז "יונק את חיותו מהאישום הפלילי", ועל כן ישנה חשיבות לחומרת העבירה והעונש לצידה בקביעת תקופת האשפוז המרבית. משכך, על רקע מדרג החומרה שנקבע ברפורמה בעבירות ההמתה, מתחייב כי תקופת האשפוז המרבית בעבירת הרצח הבסיסית תהיה קצרה מאשר בעבירת הרצח בנסיבות מחמירות.

עוד צוין כי אין בהוראות סעיף 311א לחוק כדי לתמוך בעמדת המדינה, מאחר שסעיף זה חל אך ורק כאשר בית המשפט מבקש להטיל עונש מאסר בפועל ממש על נאשם ולא כאשר נדרש לקבוע תקופה מרבית לאשפוז. יתר על כן, צוין כי פרשנות המדינה "טוענת לדבר והיפוכו", מאחר שלכאורה לפי סעיף 311א לחוק העונשין יש לקבוע תקופה של 30 שנה ולא של 25 שנה כעמדתה. זאת ועוד, לעמדת המשיב, בשל "הקרבה המושגית והרעיונית" בין עניינינו לבין סעיף 301ב(ב) לחוק שעניינו המתה בנסיבות של אחריות מופחתת בשל הפרעה נפשית חמורה, ניתן להקיש וללמוד כי תקופת האשפוז המרבית לא תעלה על 20 שנים.

דיון והכרעה

15. לטעמי דין הערעור להתקבל, באופן זה שתקופת האשפוז המרבית לנאשם-חולה-נפש בגין עבירת הרצח הבסיסית תהא 25 שנים, וכך אציע לחברי כי נקבע.

16. עבירת הרצח הבסיסית קובעת, כאמור, כי העונש המרבי בצידה יהא עונש של מאסר עולם, כך בלשון הסעיף:

300(א). הגורם בכוונה או באדישות למותו של אדם, דינו – מאסר עולם.

על פני הדברים, עונש של "מאסר עולם" אינו קוצב תקופת מאסר מרבית, אלא כשמו כן הוא – מאסר עולם. בכל זאת, בפרק ו' בחוק העונשין שעניינו "דרכי ענישה", המחוקק סייג בנורמה כללית את משכו של עונש "מאסר עולם" בזו הלשון:

41. עבירה שדינה מאסר עולם ולא נקבע שהוא עונש חובה, תקופת המאסר שיטיל בית המשפט לא תעלה על עשרים שנה.

כלומר, כל אימת שנקבע עונש מאסר עולם, ואין מדובר בעונש חובה, אזי תקופת המאסר המרבית תעמוד על 20 שנים. הסדר זה מבטא תמורה באמת המידה של תקופת המאסר, כך שבכל מקום שבו הועמד העונש על מאסר עולם, ללא תוספת בלבדיות, אזי "יש לקרוא את הכתוב, מאסר שתקופתו לא תעלה על עשרים שנה" (ש"ז פלר "מאסר 'עולם חובה', מאסר 'עולם' ומאסר 'עשרים שנה'" משפט וממשל ב 507, 508 (1994)). הסדר זה רלוונטי ביחס למגוון עבירות אשר בצדן נקבע עונש מאסר עולם שאינו חובה (ראה סעיפים 97, 98, 107, 111, 113 (ב) ו-121 (ב) לחוק העונשין), וכך לכאורה גם ביחס לעבירות ההמתה. אלא שבמסגרת הרפורמה בעבירות ההמתה המחוקק ייחד במפורש בסעיף 311א לחוק נורמה ספציפית:

311א. על אף הוראות סעיף 41, בעבירה לפי סימן זה שדינה מאסר עולם ולא נקבע שהוא עונש חובה, רשאי בית המשפט להטיל מאסר עולם לתקופה בלתי קצובה או מאסר לתקופה שלא תעלה על שלושים שנים.

באשר ליחסי הגומלין שבין סעיף 311א לחוק לבין סעיף 41 לחוק, הובהר במקרה אחר, בהכרעת חברי השופט ח' כבוב:

"[...] פרשנות על דרך הפשט של הסעיף, מביאה למסקנה הברורה, כי סעיף 41 לחוק אינו חל על סעיף 300(א) לחוק [...] ואולם, לא בפשט עסקינן, אלא במהות [...], ועלינו לבחון האם מטרתו של סעיף 311א לחוק היא להחריג את התחולה של סעיף 41 לחוק, מעבירות של גרימת מוות? לטעמי, התשובה לכך ברורה – כן [...]"

הסדר זה מבטא את החשיבות של ערך קדושת החיים, לצד החומרה במעשה של נטילת חיי אדם והעונש הראוי להטיל על העושה זאת [...] וזאת, תוך הבחנה בין עבירות גרימת המוות ובין יתר העבירות שנקבעו לצידן עונש מאסר עולם שאינו עונש חובה [...] מהאמור עולה,

כי בניגוד לעמדת המערער, סעיף 41 לחוק אינו חל על עניינו, וחלף זאת חל סעיף 311א, אשר מעניק לבית המשפט שיקול דעת להטיל עונש קצוב בזמן עד ל-30 שנות מאסר בפועל – כפי שעשה בית המשפט המחוזי. משלא נמצא פירוש 'סביר אחר', הרי שאין מקום, כעמדת המערער, להחיל בענייננו את החזקה הפרשנית הקבועה בסעיף 34כא" (ע"פ 990/21 פלוני נ' מדינת ישראל, פסקאות 42-46 (30.11.2022)).

הנה כי כן, מבחינה עונשית, אין עוד חולק כי עבירות ההמתה מוחרגות מתחולת סעיף 41, כך שהמשמעות היא כי ביחס לעבירות ההמתה אשר בצידן עונש מאסר עולם שאינו חובה בידי בית המשפט שתי אפשרויות עונשיות – עונש מרבי של 30 שנות מאסר או קביעת עונש מאסר לתקופה בלתי קצובה אשר עליה יחולו הוראות חוק שחרור על תנאי ממאסר, התשס"א-2001, המתייחסות לקציבת מאסר עולם. בדרך זו פסע עד כה בית משפט זה, עת נגזרו בגין עבירת הרצח הבסיסית עונשי מאסר בפועל המגיעים עד לעונש מאסר עולם בלתי קצוב (ראו: ע"פ 1213/21 וואסה נ' מדינת ישראל (11.8.2022); ע"פ 1978/21 מדינת ישראל נ' עמאש (7.6.2023)).

17. על פני הדברים, בשלב זה קצרה הדרך לקבוע כי המסקנה הפרשנית הפשוטה היא שנדרש להשוות את תקופת המאסר המרבית בגין עבירת הרצח הבסיסית לתקופת האשפוז המרבית עבור נאשם-חולה-נפש – היינו, לכל הפחות 30 שנים. אולם, מסקנה זו מוקשית – הן לעמדת המשיב אשר סבור כי יש לקבוע את תקופת האשפוז המרבית על 20 שנים, הן לעמדת המדינה שלפיה תקופה זו תהא 25 שנים.

שתי העמדות – של המדינה ושל המשיב – מתמודדות עם קושי פרשני לשוני בסעיפי החוק. למעשה, כל אחת מבין הצעות אלו מתמודדת עם קושי אחר – עמדת המשיב אינה מתיישבת עם תחולת סעיף 311א לחוק; ואילו עמדת המדינה מוקשית לנוכח הוראת סעיף 15(ד)(2)(ג) לחוק טיפול בחולי נפש. ארחיב.

18. עמדת המשיב שלפיה תקופת האשפוז המרבית תהא למשך 20 שנים נתקלת בקושי משמעותי שמציב סעיף 311א לחוק המאפשר לבתי המשפט לגזור עונש "מאסר עולם לתקופה בלתי קצובה או מאסר לתקופה שלא תעלה על שלושים שנים" בגין עבירות המתה שדינן מאסר עולם שאינו חובה – כעבירת הרצח הבסיסית. ממילא, כמפורט לעיל, כך גם יהא משך תקופת האשפוז המרבית ותידחה העמדה שלפיה תקופה זו תהא 20 שנים.

על מנת להתמודד עם קושי זה נטען כי סעיף 311א לחוק חל אך ורק לצורך גזירת עונש מאסר בפועל ואילו לעניין קביעת תקופת האשפוז המרבית יש להחיל את סעיף 41 לחוק שלפיו עונש מאסר עולם שאינו חובה יהא כעונש מרבי של 20 שנים. היינו, כי את עבירת הרצח הבסיסית שבסעיף 300(א) לחוק יש לקרוא בשילוב התמורה של סעיף 41 לחוק, משל נוסח הסעיף היה: "הגורם בכוונה או באדישות למותו של אדם, דינו – מאסר עשרים שנה". בהתאם, נטען כי את הוראת סעיף 311א לחוק יש לקרוא ככזו המאפשרת לבית המשפט לגזור עונש מרבי של "מאסר עולם לתקופה בלתי קצובה או מאסר לתקופה שלא תעלה על שלושים שנים". משמע, שיש לראות הוראה זו, בהקשר הנדון, כהוראה עונשית בלבד – אשר אין לה תחולה מקום בו אין הרשעה ואין הליך של גזירת העונש. לפי פרשנות זו, הואיל ובעניינו של נאשם-חולה-נפש בית המשפט לא נדרש לגזור את דינו, תקופת האשפוז המרבית תהא כתקופת המאסר המרבית הרלוונטית – 20 שנים.

19. אולם, לשון סעיפי החוק ואופן יישומם סותמים את הגולל, לטעמי, על פרשנות זו. כבר בפתח סעיף 311א, המחוקק הדגיש כי תחולתו "על אף הוראות סעיף 41" – ללמדך, כי סעיף 311א לחוק בא בנעלי סעיף 41 לחוק באופן מלא ביחס לעבירות ההמתה. המשמעות היא כי בדומה לדרך פעולתו של סעיף 41 לחוק כתמורה בלשון החוק, כך גם פועל סעיף 311א לחוק. משכך, את סעיף 300(א) לחוק יש לקרוא בשילוב התמורה של סעיף 311א לחוק, משל לשון הסעיף הייתה: "הגורם בכוונה או באדישות למותו של אדם, דינו – מאסר עולם לתקופה בלתי קצובה או מאסר לתקופה שלא תעלה על שלושים שנים". המשמעות של כך, לענייננו, היא כי סעיף 311א לחוק אינו מבטא חלופה עונשית אלא מדובר בתחליף מהותי בלשון החוק.

20. מנגד, גם עמדת המדינה כי תקופת האשפוז המרבית תהא למשך 25 שנים מעוררת קושי לשוני מסוים. קושי זה נעוץ כאמור בסעיף 15(17)(2)(ג) לחוק טיפול בחולי נפש, שקובע כי תקופת האשפוז המרבית תהא 25 שנים תחול בהתייחס לעבירות אשר דינן מאסר עולם חובה. ממילא, עבירות שדינן מאסר עולם שאינו חובה – וביניהן עבירת הרצח הבסיסית, אינן חוסות לכאורה בגדרי סעיף זה.

21. יש להידרש אפוא לתכלית הדברים. הכלל שעיצב המחוקק הוא שתקופת האשפוז המרבית תהא כתקופת המאסר המרבית. לעניין זה, לא אמורה להיות הבחנה בין עונש מאסר עולם שאינו חובה, לבין עונש מאסר עולם חובה. האחד מתחייב מהחוק – והשני כפוף לשיקול דעתו של בית המשפט. בין כך ובין כך, תקופת המאסר המרבית זהה, ומאחר שזהו הפרמטר המנחה את קביעת תקופת האשפוז המרבית אזי בהקשר נקודתי זה אין בין עבירת הרצח הבסיסית לעבירת הרצח בנסיבות מחמירות – כהוא זה.

יתרה מזו, סעיף 15(17)(2)(ג) לחוק טיפול בחולי נפש קובע את תקופת האשפוז המרבית בגין עבירה אשר העונש בצידה הוא מאסר עולם חובה. בכך, נתחמת תקופת האשפוז המרבית, למשל עבור עבירת הרצח בנסיבות מחמירות, כך שזו תעמוד על 25 שנים. יש לראות בקביעה זו גילוי דעתו של המחוקק כי ישנו גבול עליון לאשפוז הכפוי במסגרת המסלול הפלילי, וגבול זה נקבע על 25 שנים. משמע, גם בגין העבירות החמורות ביותר בחוק העונשין הנושאות בצידן את העונש המשמעותי ביותר של מאסר עולם חובה, לא ניתן להורות על אשפוז כפוי מעבר ל-25 שנים.

למעשה, בקביעת תקופת האשפוז המרבית על 25 שנים בגין עבירות אשר העונש בצידן הוא מאסר עולם חובה, המחוקק סטה מהכלל הגורף והטכני שלפיו תקופת האשפוז המרבית תהא כתקופת המאסר המרבית. לכאורה, בהתאם לכלל המנוי בסעיף 15(17)(2) לחוק טיפול בחולי נפש היה על תקופת האשפוז המרבית בעבירות אלו להיקבע לכל הפחות על פרק זמן של 30 שנים. ואכן, בדרך זו נוסח בתחילה סעיף 15(17)(2)(ג) לחוק טיפול נפש, וכך נומק בהצעת החוק: "כאשר הנאשם הואשם בעבירה שהעונש עליה הוא מאסר עולם חובה, מוצע, כי לצורך חישוב התקופה המרבית לאשפוז יש לראות את העונש כאילו נקצב, כאמור בסעיף 29(א) לחוק שחרור על-תנאי ממאסר, התשס"א-2001. במקרה כזה, תקופת האשפוז המרבית תהיה כמשך התקופה המינימלית להמלצה על קציבה בהתאם לסעיף האמור, כלומר – 30 שנים" (דברי ההסבר להצעת חוק טיפול בחולי נפש (תיקון מס' 8), התשע"ב-2012, ה"ח 668, 669; ההדגשה הוספה – א'). חרף הכלל הגורף והצעת החוק אשר פסעה בדרכו, חברי ועדת העבודה, הרווחה והבריאות של הכנסת בחרו במודע לסטות מהכלל ולקבוע כי תקופת האשפוז המרבית בגין עבירות אשר בצידן עונש מאסר עולם חובה תעמוד על 25 שנים בלבד.

22. משמעות הדברים היא כי כאשר בית המשפט ניגש לקבוע את תקופת האשפוז המרבית, מסוככת הגבלה נוספת מעל הכלל הגורף המשווה תקופה זו לתקופת המאסר המרבית, הגבלה אשר מורה כי תקופת האשפוז המרבית לא תחרוג מ-25 שנים, ויהי מה. הגבלה זו יש להחיל, לטעמי, גם על עבירת הרצח הבסיסית.

בדרך זו, לצורך קביעת תקופת האשפוז המרבית בגין עבירת הרצח הבסיסית אכן יש לפנות תחילה לסעיף 15(17)(2) לחוק טיפול בחולי נפש כך שתקופה זו תהא כתקופת המאסר המרבית – לכל הפחות 30 שנים. לאחר זאת, ההגבלה הכללית המשתמעת מסעיף 15(17)(2)(ג) לחוק טיפול בחולי נפש בולמת את משך תקופת האשפוז המרבית ומעמידה אותה על 25 שנים.

23. במוקד הטענות בזכות קביעת תקופת אשפוז מרבית על 20 שנים בלבד, ניצבת הסברה כי על קביעת תקופת האשפוז המרבית לבטא את מדרג האשמה והחומרה שנקבע במסגרת הרפורמה בעבירות ההמתה. באופן זה, מאחר שעבירת הרצח בנסיבות מחמירות נושאת עונש מאסר עולם חובה המתורגם לתקופת אשפוז מרבית של 25 שנים, אזי על תקופת האשפוז המרבית בגין עבירת הרצח הבסיסית להיות קצרה הימנה לנוכח הפער בחומרתן של העבירות.

עמדה זו, לגישתי, בטעות יסודה. אמנם, צו האשפוז הכפוי ניתן על רקע כתב אישום פלילי וכאשר נקבע כי הנאשם-חולה-נפש ביצע את מעשה העבירה אשר יוחס לו או לכל הפחות כי ישנן ראיות לכאורה לכך. אולם, קיים פער מהותי בין תכלית האשפוז הכפוי וקביעת תקופת האשפוז המרבית לבין תכלית הרפורמה בעבירות ההמתה. פער אשר משמעותו היא כי אין להתחשב במדרג האשמה בקביעת תקופת האשפוז המרבית. לא במישרין ולא בעקיפין.

24. עבירות ההמתה 'החדשות' עוצבו במסגרת הרפורמה בעבירות ההמתה תוך שהמחוקק משווה לנגד עיניו את ההכרה בחשיבות ערך חיי האדם ועיקרון האשמה. בתמצית יצוין, כי חוק העונשין מכיל כעת חמש עבירות המתה המשקפות דרגות שונות של חומרה ואשמה: רצח בנסיבות מחמירות (סעיף 301א), רצח (סעיף 300א), המתה בנסיבות של אחריות מופחתת (סעיף 301ב), המתה בקלות דעת (סעיף 301ג) וגרימת מוות ברשלנות (סעיף 304). עיקרון האשמה מוצא ביטוי אף בתפר שבין עבירות הרצח בגדרי החריג המנוי בסעיף 301א(ב) לחוק שלפיו גם אילו התקיימו תנאי עבירת הרצח בנסיבות מחמירות, ניתן להרשיע את הנאשם בעבירת הרצח הבסיסית בלבד וזאת בהתקיים "נסיבות מיוחדות שבשלהן המעשה אינו מבטא דרגת אשמה חמורה במיוחד" (ההדגשה הוספה – י' א').

25. בעוד שעיקרון האשמה הוא שמעצב את גדרי עבירות ההמתה החדשות, הוא נדחק לאחור בקביעת תקופת האשפוז המרבית וביחס לתכלית האשפוז הכפוי. חוק טיפול בחולי נפש מגדיר במפורש כי מטרתו העיקרית של האשפוז הכפוי של נאשם-חולה-נפש היא "קבלת טיפול רפואי" (סעיף 35(ב) לחוק טיפול בחולי נפש), וזאת לצד תכלית של הגנה על הציבור מפני מסוכנותו של הנאשם-חולה-נפש (רע"פ 2060/97 וילנצ'יק נ' הפסיכיאטר המחוזי – תל-אביב, פ"ד נב(1) 697, 707 (1998)). אשוב ואזכיר – האשפוז הכפוי אינו בגדר עונש, חירותו של הנאשם-חולה-נפש אמנם נפגעת ומוגבלת בעל כורחו,

אולם זאת במטרה להשיב את מסוגלותו להיות אחראי להתנהגותו והתנהלותו בחברה כבן-חורין.

תכליות אלו שזורות בחוק טיפול בחולי נפש ועל יסודן נחקקו הסדרים מותאמים ביחס לאשפוז הכפוי, למשל, כמובא לעיל, חירותו של הנאשם-חולה-נפש נתונה בידי ועדה פסיכיאטרית אשר מוסמכת להורות על שחרורו של הנאשם מאשפוז כפוי. לצורך כך, שיקול הדעת של הוועדה הפסיכיאטרית מותווה בהתאם לתכליות האשפוז הכפוי, כך שעל הוועדה לשקול, בין היתר, את צרכיו הטיפוליים של הנאשם-חולה-נפש כסיכויי החלמתו והתנאים הדרושים לשיקומו, לצד התחשבות במסוכנותו ובנסיבות העבירה שבשלה אושפז (פלונר, פסקה 15).

26. בהתאם, בשונה מאופן קביעת עונש של נאשם, חוק טיפול בחולי נפש אינו מותיר בידי בית המשפט שיקול דעת והוא מחויב לקצוב את תקופת האשפוז המרבית – לא פחות ולא יותר. זאת למעט מקרים נדירים ביותר, ביחס לקביעת תקופת האשפוז המרבית, וזאת "באופן שייתר התדיינויות ויספק ודאות באשר לתקופת האשפוז" (דברי ההסבר להצעת חוק טיפול בחולי נפש, בעמוד 580). כלל זה מונע את שלב הטיעונים לעונש ומרוקן בפועל את מלאכת הענישה בה מורגלת הערכאה הדיונית, עת הוצאו אל מעבר לגדר שיקולי ענישה, כך שאין משמעות לעונש הקונקרטי אשר יכול והיה נגזר על הנאשם-חולה-נפש. לאחרונה, הבהרתי וחידדתי בעניין פלונר את משמעות היעדר ההתחשבות בשיקולי הענישה:

"כזכור, אשפוז כפוי אינו בגדר עונש. משכך, אין מקום להתחשב בשיקולים של גמול, אחריות ומידת אשמה ביחס למעשה אשר יוחס לנאשם-חולה נפש. משנקבע כי חולה הנפש לא היה בר-עונשין בעת ביצוע המעשים, אזי הוא אינו נושא באחריות פלילית למעשיו וכך גם לא ראוי כי ידבק בו כתם מוסרי בגין מעשים אלו [...] ביסוד סייג זה, ניצב הרצון להימנע מלהכתים או להעניש אדם נטול הבנה של מעשיו או של הפסול בהם, שאם לא כן – 'הענשתו בשל מעשהו הפלילי כמוה כהענשה בשל טירוף, דבר שרגש הצדק סולד בו'" (שם, בפסקה 34).

אמנם, הכלל הגורף קובע את תקופת האשפוז המרבית בהתאם לתקופת המאסר המרבית הקבועה בצדה של העבירה המיוחסת לנאשם-חולה-נפש, אולם משמעות קביעת כלל טכני ויישומי חלף שיקול דעתו של בית המשפט ביושבו כערכאה דיונית פלילית היא כי "אין בחקיקה קונוטציה של השוואת האשפוז לעונש, אלא הקפדה על חירות הנאשם-חולה-נפש" (שם, פסקה 27). רוצה לומר, עת עסקינן בקביעת תקופת האשפוז המרבית

החלה בעניינו של נאשם-חולה-נפש במסלול הפלילי, שומה עלינו לזכור כי "לשיקולי ענישה כמידת אשמה, גמול או הרתעה – אין חלק ונחלה ביחס למשך האשפוז הכפוי של החולה" (שם).

27. ובחזרה לענייננו. שילוב תכלית הרפורמה בעבירות ההמתה יחד עם תכלית האשפוז הכפוי וקביעת תקופת האשפוז המרבית מוביל למסקנה ברורה – בעוד שההבדל שבין עבירת הרצח הבסיסית לעבירת הרצח בנסיבות מחמירות נעוץ במדרג האשמה ביחס שבין עבירות אלו, המחוקק קבע בצידן עונש מרבי זהה – מאסר עולם לתקופה בלתי קצובה. והנה, עת בית המשפט נדרש לקבוע את תקופת האשפוז המרבית, מדרג האשמה שבין עבירות הרצח מתאיין מאחר שקביעת תקופה זו נעשית באופן טכני ויישומי גרידא בהתאם לתקופת המאסר המרבית. אמנם ניתן להבין את הדחף העונשי האינטואיטיבי לאימוץ העמדה שלפיה תקופת האשפוז המרבית צריכה לשקף את הפער במדרג האשמה שבין עבירות הרצח. אולם, בחוק טיפול בחולי נפש המחוקק מורה כי יש לכבוש דחף זה באופן שתיקבע תקופת אשפוז מרבית באופן "עיוור" בהתאם לתקופת המאסר המרבית.

28. מכאן, שאין במדרג האשמה שבין העבירות כדי לתמוך בעמדה שלפיה תקופת האשפוז המרבית בגין עבירת הרצח הבסיסית צריכה להיות קצרה מאשר בעבירת הרצח בנסיבות מחמירות, ובפרט כי תקופה זו תהא בהתאם 20 שנים. למעשה, לא רק שאין מקום לקבוע תקופת אשפוז מרבית קצרה יותר בעבירת הרצח הבסיסית כאמור, אלא משעה שתקופת המאסר המרבית בצידן של שתי עבירות הרצח זהה, אזי יש לקבוע כי כך גם ראוי שתהיה זהות בין תקופת האשפוז המרבית בגין שתי עבירות אלו, וזאת בהתאם לכלל הטכני כי תקופת המאסר המרבית תהיה בהתאם לתקופת האשפוז המרבית, המגלם את תכלית האשפוז הכפוי. משכך, מתבקש כי תקופת האשפוז המרבית אף ביחס לעבירת הרצח הבסיסית תהא 25 שנים.

כלל הפרשנות המקלה בפלילים – האם רלוונטי?

29. כידוע, עיקרון היסוד בדיני העונשין הוא עיקרון החוקיות, מכוחו נגזרו עקרונות משנה באשר לתחולת הדין הפלילי, ובכללם גם הכלל בדבר הפרשנות המצמצמת או המקלה בפלילים. כלל זה, מתיישב עם היבטי יסוד בפלילים החל מחירות הפעולה של היחיד המבוססת על ידיעת התחום האסור, דרך תפיסת דיני העונשין כמכווני התנהגות – "אין עונשין אלא אם כן מזהירין", וכלה בצמצום פערי הכוחות שבין המדינה לבין הפרט בהליך הפלילי על דרך פרשנות האיסורים (דנ"פ 1558/03 מדינת ישראל נ' אטד,

פ"ד נח(5) 547, 563 (2004)). על מהות הפרשנות המקלה בפלילים, עמד פרופ' ש"ז פלר

בספרו:

"כאשר נורמה פלילית נשמעת, באורח סביר, לכמה פנים, יש לפרשה על דרך הצימצום, פרשנות דווקנית – Poenalia restringenda sunt. נקיטת כלל זה מחוייבת על-ידי עקרון החוקיות, על רקעו ומטרותיו. אין ענישה אלא לאחר הזהרה בלשון בני-אדם, ואם לשון הזהרה משתמעת באורח סביר ליותר מאשר פן אחד, יש להניח כי הציבור עשוי לקלוט את המשמעות הנוחה, אשר משאירה לו חופש פעולה רחב יותר. בכך מובטח גם היקף נפקות אחיד, לפי מבחן אובייקטיבי, למערכת הנורמות הפליליות, כפי שיאה ואופייני לכל נורמה משפטית. אך שוב – כשהערוכה לכך היא מטרת החוק, והיא משמשת כמסנת לסבירות המשמעות המיוחסת ללשון הנורמה" (ש"ז פלר יסודות בידיני עונשין א 176-177 (1984)).

כלל הפרשנות המקלה בפלילים הוכר בפסיקת בית המשפט מימים ימימה, והוסף במפורש כסעיף 34 לחוק העונשין במסגרת תיקון מס' 39 לחוק העונשין (חוק העונשין (תיקון 39) (חלק מקדמי וחלק כללי), התשנ"ד-1994, ס"ח 1481):

34כא. ניתן דין לפירושים סבירים אחדים לפי תכליתו, יוכרע הענין לפי הפירוש המקל ביותר עם מי שאמור לשאת באחריות פלילית לפי אותו דין.

שלושה שלבים עולים אפוא מנוסח סעיף 34 לחוק – בשלב ראשון, יש לאתר את "הפירושים הסבירים" וזאת בדרך איתור משמעות לשון החוק. מלבד היותו של שלב זה ראשון בכל הליך פרשני, בהקשר הפלילי מדובר בשלב אשר נועד לאפשר לפרט בחברה להבין את היקף האיסורים כפשוטם וכהגיונם. בשלב שני, ייבחנו הפירושים האפשריים "לפי תכליתו" של הדין האמור, זאת בדרך של חיפוש התכלית האובייקטיבית והסובייקטיבית של הדין ובחינה מי מבין הפרשנויות עולות בקנה אחד עם תכליות אלו. בשלב שלישי, רק אילו צלחו מספר פרשנויות את שני השלבים הקודמים, יש לבכר מבין פרשנויות אלו את הפרשנות המקלה עם הנאשם (ע"פ 2149/20 מרזן נ' מדינת ישראל, פסקאות 14-15 (22.7.2021); יניב ואקי ויורם רבין דיני עונשין א 110-115 (2014)). במילים אחרות – "כשיש אפשרות לשונית סבירה לקרוא את החוק באופן שאינו מטיל על הנאשם אחריות פלילית, פועל הסעיף ככלל פרשני ודוחף לעבר פרשנות מצמצמת; אך זאת רק בתנאי שהדבר מתיישב עם תכליתו של האיסור" (אסף הרדוף "פרשנות תכליתית או מצמצמת, או שמא תכליתית ומצמצמת? סעיף 34 לחוק העונשין ועמימותן של הלשון, התכלית והפגיעה" ספר אשר גרוניס 779, 792 (קרן אזולאי ואח' עורכים (2022)).

30. בענייננו, ספק אם כלל הפרשנות המקלה בפלילים חל על העניין שלפנינו. כמובן לעיל, ביסוד כלל זה ניצבים עיקרון החוקיות והתכלית בדבר אזהרה הוגנת לאזרח. משכך, כלל הפרשנות המקלה מתייחס להגדרת העבירה עצמה, על מנת שהפרט בחברה לא "יופתע" בשל הטלת אחריות בגין מעשה אשר אינו נכלל בפרשנות הפשוטה של האיסור הפלילי. מכאן, היו שהציעו להבחין בין תחולתו של כלל הפרשנות המקלה על הוראות חוק פליליות שעניינן איסורים אשר מתווים את גבולות האסור והמותר, לבין תחולתו ביחס להוראות פליליות מסוג אחר. כך למשל, נקבע בעבר כי כלל זה אינו חל במלוא עוזו על כללים שעניינם פרוצדורה ואכיפת החוק, למשל כהוראות שעניינן קבילות ראיות (ע"פ 6414/18 היועץ המשפטי לממשלה נ' עייש, פסקאות 35-36 (17.11.2019)). עוד הוצע מכוח ההבחנה האמורה כי "על כלל הפרשנות המצמצמת לחול על הנורמות מכוונות ההתנהגות, הפונות אל האזרח, ולא בהכרח יש מקום, צורך והצדקה להחלתו על הנורמות שבהן אין המחוקק פונה אל האזרח אלא אל בית המשפט (כללי שיפוט)" (בועז סנג'רו ביקורת דיני העונשין הישראליים 86 (2020)).

כאמור, כלל הפרשנות המקלה בפלילים נועד להעניק לפרט חופש פעולה ובחירה, ומונע את הכשלתו מלעבור עבירה המוגדרת באופן המותר ספק באשר להיקף תחולתה ומשמעותה. בשונה, סעיף 15 לחוק טיפול בחולי נפש אינו מגביל באופן עצמאי את הפרט מלפעול. ההכוונה המנויה בסעיף זה מופנית דווקא אל בית המשפט לצורך קביעת תקופת האשפוז המרבית עבור נאשם-חולה-נפש (ראו והשוו: ע"פ 4654/03 וליד נ' מדינת ישראל, פ"ד סא(2) 567, 596-597 (2006)). משכך, כאמור, ספק אם ניתן, לא כל שכן נדרש, להפעיל את כלל הפרשנות המקלה בפלילים על אופן קביעת תקופת האשפוז המרבית.

מובן, כי בהיעדר תחולת כלל הפרשנות בפלילים בענייננו, אין מקום להכריע בין האפשרויות הפרשניות לתקופת האשפוז המרבית בגין עבירת הרצח הבסיסית מתוך פרספקטיבה מצמצמת או מקלה בהכרח. משמע, אין לבכר באופן אוטומטי פרשנות של תקופה מרבית למשך של 20 שנים על פני 25 שנים.

31. יתר על כן, אף לו היה מיושם כלל הפרשנות המקלה בפלילים, ממילא כלל זה אינו מוביל לקביעת תקופת האשפוז המרבית למשך 20 שנים. זאת, מאחר שבהתאם לנדרש לפי סעיף 34 כא לחוק, כלל הפרשנות המקלה חל אך ורק בבחירה שבין מספר פירושים סבירים של הדין בהתאם ללשונו ואשר אף עולים בקנה אחד עם תכלית הדין. לעומת זאת, העמדה הפרשנית שלפיה תקופת האשפוז המרבית תהא 20 שנים אינה

צולחת את שני השלבים הראשונים של סעיף 34 לחוק. בהתאם למפורט לעיל, אין ביכולתה של עמדה זו כדי להתגבר על המכשול הלשוני של סעיף 311א לחוק, כך שהעמדה כי תקופת האשפוז המרבית תהא 20 שנים אינה מתיישבת עם לשון החוק וממילא לא מהווה "פירוש סביר". בנוסף, עמדה פרשנית זו אף אינה עולה בקנה אחד עם תכליות הדין הרלוונטי, הואיל ותכלית האשפוז הכפוי מלמדת על כך שאין להתחשב במדרג האשמה של הרפורמה בעבירות ההמתה לצורך קביעת תקופת האשפוז המרבית. מאחר שהעמדה הפרשנית שלפיה תקופת האשפוז המרבית תהא 20 שנים כלל אינה צולחת את שני השלבים הראשונים של סעיף 34 לחוק, אזי לא ניתן להתחשב בה לצורך איתור הפרשנות המקלה.

טענה בדבר היקש מעבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת

32. לבסוף, נטען כי יש להקיש וללמוד על תקופת האשפוז המרבית בעניין שלפנינו מגדרי עבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת המנויה בסעיף 301ב(2) לחוק:

301ב(ב). על אף האמור בסעיפים 300 ו-301א, הגורם ככוונה או באדישות למותו של אדם באחת מהנסיבות המפורטות להלן, דינו – מאסר עשרים שנים:

[...]

(2) המעשה נעשה במצב שבו, בשל הפרעה נפשית חמורה או בשל ליקוי בכושרו השכלי, הוגבלה יכולתו של הנאשם במידה ניכרת, אך לא עד כדי חוסר יכולת של ממש כאמור בסעיף 34ח – (א) להבין את אשר הוא עושה או את הפסול שבמעשהו; או (ב) להימנע מעשיית המעשה;

עבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת נועדה לתת מענה למקרים "שנכנסים לגדרי עבירת הרצח או עבירת הרצח בנסיבות מחמירות, אך מגלמים, בשל נתונים הקשורים במעשה או בעושה, דרגת אשמה פחותה הנלווית למעשה" (דברי הסבר לחוק, בעמוד 174). זאת, על דרך הסדר אשר אינו מסתפק בענישה מופחתת אלא קובע אחריות מופחתת בגין מעשה ההמתה, אשר מאפשר ענישה הולמת למעשה העבירה ואף מונע את תיוגו של הנאשם כ"רוצח" (ע"פ 7416/22 דויט נ' מדינת ישראל, פסקה 8 (1.6.2023)). בתוך כך, עבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת מונה מעשה המתה שנעשה בשל הפרעה נפשית חמורה אשר הגבילה את יכולתו של הנאשם – אך לא עד כדי חוסר יכולת של ממש כאמור בסעיף 34ח לחוק – כך שדינו של נאשם זה יהא עונש מרבי של 20 שנים.

33. בענייננו, נטען כי עבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת במצב של ליקוי נפשי או שכלי קרובה מבחינה "מושגית ורעיונית", כלשון בא-כוח המשיב, למי שהואשם בעבירת הרצח הבסיסית אך מזוכה בדינו בשל סייג אי-שפיות הדעת. על יסוד קרבה זו, הוצע להקיש מעבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת לצורך קביעת תקופת האשפוז המרבית ביחס לעבירת הרצח הבסיסית כך שתקופה זו תהא 20 שנים.

34. היקש זה אינו מוצא לאמץ. אמנם במובנים רבים קיימת קרבה בין עבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת בשל מצבו השכלי או הנפשי של הנאשם לבין עבירת הרצח הבסיסית אשר נעשית תחת סייג אי-שפיות הדעת. אולם, בעניין קביעת תקופת האשפוז המרבית קיימים הבדלים מהותיים בין שני הסדרים אלו שאינם מאפשרים להקיש האחד ממשנהו.

עבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת לא מספקת רק אפשרות להפחתה בעונש עבור הנאשם, אלא מהווה הסדר של אחריות מופחתת. עבירה זו עוסקת אפוא במי שליקויו הנפשי או השכלי אינו מגיע עד כדי סייג אי-השפיות, ובכך מתקבל הסדר ביניים – בין אחריות מוחלטת והרשעה לבין פטור מאחריות וזיכוי. במובן זה, אמנם, פטור מאחריות ואחריות מופחתת ממוקמות שתיהן על 'ציר האחריות', אולם המרחק ביניהן, קצר ככל שיהיה, בעל משמעות של ממש בענייננו, מאחר שלא מדובר בפער במידה אלא בפער מהותי.

כזכור, האשפוז הכפוי אינו עונש, ומשכך בקביעת תקופת האשפוז המרבית אין מקום להתחשבות בשיקולי ענישה ואחריות. כך גם סעיף 15 לחוק טיפול בחולי נפש נכנס לפעולה כאשר נקבע כי לנאשם-חולה-נפש אין כל אחריות פלילית על מעשיו, או כאשר נקבע כי לא ניתן לברר כראוי את מידת אחריותו. היינו, כל שעל בית המשפט לעשות הוא לקבוע באופן 'בינארי' אם לנאשם יש אחריות על מעשיו אם לאו או האם ניתן לברר את מידת אחריותו. בשלב זה, בית המשפט אינו בוחן את נכחי היסוד הנפשי של הנאשם חולה נפש, וממילא אין בידו לקבוע את מידת האחריות של הנאשם על 'ציר האחריות' (ע"פ 5300/20 פלוני נ' מדינת ישראל, פסקה 17 (9.7.2023)). זאת, באופן שונה בתכלית ביחס למקרה של הרשעה בעבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת. הרשעה בעבירה זו מבטאת הכרעה בדבר מידת האשמה והאחריות של הנאשם, ומחייבת גזירת עונש מתאים בהתאם לשיקולי הענישה המתווים בחקיקה.

משכך, ומאחר שקביעת תקופת האשפוז המרבית נעשית בלי התחשבות בשיקולי ענישה ואחריות, אזי אין מקום להקיש או להשוות בין עבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת אשר בה נמצא כי הנאשם אחראי למעשיו אך במידה פחותה, לבין עבירת רצח בסיסית שבה נקבע כי הנאשם אינו אחראי למעשיו או אינו כשיר לעמוד לדין ולבירור מידת אחריותו למעשים.

35. זאת ועוד, בצדק טענה המדינה כי סייג אי-השפיות לפי סעיף 34 ח לחוק ועבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת – אינם יכולים לדור בכפיפה אחת, שהרי בהגדרת העבירה מודגש כי המדובר במי שבשל הפרעה נפשית או שכלית הוגבלה יכולתו "אך לא עד כדי חוסר יכולת של ממש כאמור בסעיף 34 ח". משכך, לא ניתן להורות על אשפוז הכפוי של נאשם-חולה-נפש לפי סעיף 15 (ב) לחוק טיפול בחולי נפש שעניינו אי כשירות מהותית בגין עבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת לפי סעיף 301 ב(ב)(2) לחוק. המשמעות היא כי תקופת המאסר המרבית שנקבעה בצידה של עבירה זו משמשת – הלכה למעשה – אך ורק לצורך קביעת עונש מאסר, ולא לצורך קביעת תקופת אשפוז מרבית במקרה של אי כשירות מהותית. לפיכך, ממילא אין טעם ללמוד מהעונש המרבי בעבירה זו לעניין שלפנינו.

כך גם באשר לנאשם-חולה-נפש אשר ההליכים בעניינו הופסקו בשל אי-כשירות דיונית, אין מקום ללמוד מעבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת לעבירת הרצח הבסיסית. זאת, מאחר שבשלב הראשוני של בחינת התשתית הראייתית, הנאשם רשאי להעלות טיעונים בפני בית המשפט באשר לסיווג העבירה המיוחסת לו, ואף בית המשפט רשאי להמיר את סעיף העבירה המיוחסת לנאשם. אי לכך, משהופסקו ההליכים בעבירת הרצח הבסיסית אין מקום לשוב לאחור וללמוד מעבירה אחרת, ובפרט עבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת (ע"פ 2531/19 פלונית נ' מדינת ישראל, פסקאות 10-13 (26.5.2021)).

36. כאן המקום להוסיף ולחדד כי אף אין ללמוד בדרך של קל וחומר, כהצעת המשיב, כי תקופת האשפוז של נאשם אשר זוכה "להגנה מלאה" מפני אחריות פלילית כבענייננו, תהיה קצרה מאשר עבור נאשם הזוכה "להגנה חלקית" כנאשם בעבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת. כאמור, לא ניתן להשוות בין אדם אשר הורשע ונגזר דינו בהתאם לעבירת המתה בנסיבות של אחריות מופחתת לבין נאשם אשר זוכה בדינו או שהופסקו ההליכים בעניינו ביחס לעבירת הרצח, ובית המשפט הורה על אשפוז הכפוי לצורך קבלת טיפול רפואי.

37. לסיכום: פרשנות הוראות הדין מלמדת כי עמדת המדינה שלפיה תקופת האשפוז המרבית תהא 25 שנים מתיישבת עם לשון סעיפי החוק, אופן יישומם ועם תכליות הדין, ואילו עמדת המשיב שלפיה תקופת האשפוז המרבית תהא 20 שנים אינה עולה בקנה אחד עם לשון סעיפי החוק ותכליות הדין, ואף אינה מוצאת תמיכה בכלל הפרשנות המקלה בפלילים או בהיקש לעבירת ההמתה בנסיבות של אחריות מופחתת.

הערה טרם סיום

38. מורכבות הסוגיות שלפנינו נובעת, כאמור, מכך שהרפורמה בעבירות ההמתה יצרה יש מאין את עבירת הרצח הבסיסית, אשר בצידה העונש הייחודי – מאסר עולם לתקופה בלתי קצובה כעונש מרבי. אולם, חוק טיפול בחולי נפש לא היה ערוך ומזומן לעבירה זו, ולא נערכו בו התאמות נדרשות. על כן, לעת מצוא, ראוי כי הסוגיה תלובן ותיקבע כנדרש על ידי המחוקק. לעת הזו, בתום מסע פרשני, לגישתי תקופת האשפוז המרבית בגין עבירת הרצח הבסיסית תהא 25 שנים.

סוף דבר

39. כדי להעמיד דברים על מכונם ביחס לתקופת האשפוז המרבית, אין לי אלא לשוב על שהבהרתי לאחרונה בעניין פלוני (ע"פ 664/23):

“אשוב ואדגיש כי עניין לנו בתקופת אשפוז מרבית, אשר כשמה כן היא – מרבית. במצוות המחוקק, עניינו של המשיב יובא מעת לעת בפני הוועדה הפסיכיאטרית המיוחדת, אשר בהתאם למצבו הנפשי והטיפול ובושים לב למידת מסוכנותו, עשויה להתיר את כבלי האשפוז עוד בטרם מלאו ימי תקופת האשפוז המרבית.

אוסף ואחתום כי אמנם בכל יום בו שוהה נאשם-חולה-נפש באשפוז כפוי חירותו מוגבלת וכבודו נפגע, אולם בכל יום שכזה אני תקווה כי עושה הוא צעד נוסף במסלול הטיפולי לעבר שיקומו ושילובו מחדש בחברה, ללא שנשקפת ממנו סכנה לעצמו ולזולתו” (עניין פלוני, בפסקה 49).

בסיכומי של עניין, אציע לחבריי כי נקבל את ערעור המדינה באופן שתקופת האשפוז המרבית בגין עבירת הרצח הבסיסית תהא 25 שנים. כך בכלל, וכך בפרט בעניינו של המשיב.

ש ו פ ט

השופט ח' כבוב:

אני מסכים.

ש ו פ ט

המשנה לנשיאה ע' פוגלמן:

מצטרף אני למסקנת חברי, השופט י' אלרון, על יסוד הטעמים אותם הוא מונה, כי תקופת האשפוז המירבית בגין עבירת הרצח הבסיסית עומדת על 25 שנים.

המשנה לנשיאה

הוחלט כאמור בפסק דינו של השופט י' אלרון.

ניתן היום, ג' בתשרי התשפ"ג (18.9.2023).

ש ו פ ט

ש ו פ ט

ש ו פ ט